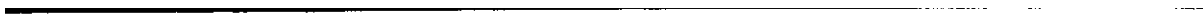

השופט פרופ' מנחם אלון

דברים לרגל פרישתו של כב' המשנה לנשיא השופט מנחם אלון

מאת

נשיא בית המשפט העליון מאיר שמגר

עמיתי ואחי המשנה לנשיא, עמיתי השופטים, אדוני היועץ המשפטי לממשלה, גבירתי פרקליט המדינה, אדוני ראש לשכת עורכי־הדין, אורחות ואורחים נכבדים, פרקי אבות לימדונו כי אנשי כנסת הגדולה אמרו שלושה דברים: הוּו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סיג לתורה.

כב' השופט מנחם אלון, המשנה לנשיא בית־המשפט העליון, הפורש לגימלאות כמצוות החוק, היה ועודנו קשוב ונאמן לאמירתם של חכמינו, הן מדעת והן לאור סגולותיו ותכונותיו התרומיות.

המתנינות, יישוב הדעת, הסבלנות והסובלנות, הקשב השקט, סבר הפנים היפות, הנוחות לכל אדם, הן מבין תכונותיו הכולטות.

יש להניח שלצד תכונות מולדות וטבעיות, תרמה לכך פילוסופיית חיים מאחנת ושקולה. השקפת עולם זו שואבת מתוך מגוון של תרבויות ומסורות, והתעשרה מן הלימוד והלמדנות המופלגים המאפיינים את מהלך חייו, כאשר המסורת היהודית הבסיסית, האמיתית, הנאורה והאנושית השלימה עם עצמה וגאה בזהותה הלאומית — משמשת קו מדרך דומיננטי למחשבתו.

חברנו נולד בשנת 1923 בדיסלדורף שבגרמניה, אולם מוצאה של משפחתו ממזרח אירופה; קרי, Ostjude שעשה ראשית צעדיו בתוך מה שנראה היה אז כאחד ממרכזי תרבות המערב.

בשנת 1934, שנה אחרי עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, נמלטה משפחתו להולנד ומשם עלתה ארצה בשנת 1935, ועמיתנו כבן 12.

בשנת 1938 החל לימודיו בישיבת חברון בירושלים, ואחרי שהסתופף שמונה שנים באהלה של תורה, הוסמך לרבנות.

בו בעת גם עמד בבחינות הכגרות של אוניברסיטת לונדון, והחל בלימודי

משפטים בבית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב, המוסד אשר מתוכו קמה ברבות השנים הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת תל-אביב. בשנת 1948 סיים לימודיו כמוסמך למשפטים; כמובן מאליו, בהצטיינות. במלחמת השחרור התגייס לצה"ל ושירת כתובע צבאי של חטיבה 9 (עודד) וכסגן התובע הצבאי במחוז ירושלים. הוא השתחרר מן השירות הסדיר בסוף 1949, ובשירותו במילואים כיהן כפרקליט צבאי וכאב בית-דין צבאי. בשנים 1950-51 שימש כמזכיר ועדת הכספים של הכנסת, ובאוקטובר 1951 קיבל רשיון לעריכת-דין. בשנים 1951-1955 היה בפרקטיקה פרטית כעורך-דין ולמד במקביל בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים (תלמוד, היסטוריה של עם ישראל ופילוסופיה כללית). בשנת 1954 הוסיף על תאריו הקודמים את זה של מוסמך למדעי הרוח, אף זאת בהצטיינות. בשנת 1955 נתמנה כעוזר בכיר ליועץ המשפטי לממשלה, ושימש בתפקיד זה עד שנת 1962. עיקר התפקיד – ניסוח חוקים, ייעוץ, והופעות מטעם היועץ המשפטי לממשלה בבית-המשפט העליון. בשנת 1959 נתמנה, בנוסף לנ"ל, גם כיועץ למשפט עברי במשרד המשפטים. בתפקיד האחרון שימש עד שנת 1966. בשנת 1963 הקים את המכון לחקר המשפט העברי באוניברסיטה העברית בירושלים, ועמד בראשו מאז הקמתו ועד לשנת 1977. חברנו שימש כפרופסור אורח בפקולטאות למשפטים בחוץ לארץ (אוקספורד, ויוניברסיטי קולג', לונדון) וכעורך המחלקה למשפט עברי באנציקלופדיה העברית ובאנציקלופדיה יודאיקה. כן שימש כחבר הוועד הפועל וועדת הקבע של האוניברסיטה העברית ומוסדות אקדמיים אחרים באוניברסיטה.

בשנת 1977 נתמנה כשופט בית-המשפט העליון.

בשנת 1979 זכה בפרס ישראל.

בשנת 1988 נתמנה למשנה לנשיא בית-המשפט העליון.

הוא הקים קתדראות למשפט עברי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת ניו-יורק ו-Harvard, אשר כארצות הברית.

בשנת 1993 נבחר לנשיא האיגוד העולמי למדעי היהדות.

חברנו חיבר ספרים על המשפט העברי: היינו, על אותם תחומי ההלכה שבדומה להם מקובלים להיות כלולים במערכות משפטיות אחרות דהיום, היינו עניינים המסדירים את היחסים בין אדם לחברו ולחברתו, ולא הוראות שעניינן במצוות שבין אדם למקום.

(א) "חירות הפרט בדרכי גביית חוב במשפט העברי", הוצאת מאגנס, התשכ"ד-1964, שהדים עיוניים הימנו השתקפו לאחרונה בבג"צ 5304/92 (פר"ח ג' שר המשפטים, פ"ד מז(4) 715).

(ב) "חקיקה דתית בחוקי מדינת ישראל ובשפיטה של בתי המשפט ובתי-הדין הרבניים".

(ג) ספר היסוד המונומנטלי – הרחב והמקיף – "המשפט העברי",

תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, שלושה כרכים, הוצאת מאגנס, התשל"ג-1973, שיצא כבר בשלוש מהדורות ותורגם לאנגלית ורוסית. ספר אשר פתח שערי המשפט העברי בפני מי שלא למד בשיבה ומורגל לעיון והלימוד של אדם משכיל מן השורה.

הוא היה עורך "שנתון המשפט העברי" ועורך מפתחות לשו"ת, וכיניהם המפתח החשוב – מבחינות רבות – של השאלות והתשובות של חכמי ספרד וצפון אפריקה, בחמישה כרכים, ממנו עולה מחדש התפקיד רב המשקל, הנאור והמתקדם, של חכמי ספרד וצפון אפריקה בעיצובו של המשפט העברי.

פרטתי בתולדות חייו של חברנו כי הם מצביעים לא רק על מקור למדנותו המופלגת ונסינו המפשטי הרב, אלא, כאמור, על שורשי הדברים, על הדיסציפלינות שעיצבו את דמותו, על המעיינות מהם שמה דעת ואמונה.

חברנו ממוג ידיעה עמוקה ורחבה במשפטנו עם בקיאות ולמדנות במשפט העברי, מזיגה שאין לה אח ורע במקומותינו. כולנו למדנו ממנו: ואם העמיד תלמידים הרבה באוניברסיטאות צריך להוסיף לכך גם את רעיו על כס המשפט אשר אותם העשיר בהפניותיו, הדרכותיו והכוונותיו למורשת ישראל. ייחודיותו של משפט ארצנו הוא בכך שהוא בעיקרו חלק מעולם המשפט האנגלו-אמריקאי, אך מבקש למוג – לתוך המוזאיקה המשפטית המונחת ביסודו, העשויה להרהיב עינו של ארכיאולוג, כדברי השופט זילברג – רעיונות ותפיסות מתוך מורשתנו הלאומית. כך, למשל, לא רק בחוק לתיקון דיני משפחה (מזונות), התשי"ט-1959, אלא גם בחוק בתים משותפים, התשי"ג-1952, המשולב כיום לתוך חוק המקרקעין, התשכ"ט-1969, שיסודו באיסור הלנת השכר שבמקרא.

אף אימצנו מונחים משפטיים לרוב ממסורת המשפט העברי, אם לא דווקא במובנם המקורי (פרשת מיטובה נ' קזם, פ"ד ו' 4 – דברי ממלא מקום הנשיא ש"ז חשין).

יודע אני כי אין במידת הזקקותנו למשפט העברי כדי להניח דעת חברי, וראה פרשת הנדלס נ' קופת עם, פ"ד ל"ה(2) 785, בה אמר בין היתר בדעת המיעוט שלו:

...במקרה של לאקונה מעמדם של העקרונות האמורים של המשפט העברי הוא בבחינת מקור משפטי משלים של המערכת המשפטית בישראל, ובית המשפט מצווה לפנות אליהם כאל מקור משפט מחייב;... במקרה השני, היינו, כאשר קיים ספק בפרשנותה של הוראה קיימת, הפנייה למערכת משפטית אחרת אינה אלא פנייה כאל מקור של השראה, כאל מערכת משפטית, שאינה מחייבת אלא מלמדת, שאינה מכריעה אלא משפיעה...

כבר נפסק לא אחת, מפיהם של מספר שופטים בבית משפט זה, כי מושגי משפט שיטודם במערכי מוסר וערכי תרבות – כגון המושגים: צדק, תום לב, תקנת הציבור וכיוצא באלה, המצויים במערכת המשפטית בישראל –

צריך שיתפרשו על פי השקפות היסוד, המושרשות במערכי המוסר והתרבות שבמשפט העברי... מושגים ערכיים אלה, שפרט לכינויים אינם מפנים לתוכן טובסנטטיבי כל שהוא, גראה לי שהצקת תוכן בהם היא בבחינת מילוי 'שטח ריק', במיוחד לאור האמור בסעיף 2 לחוק יסודות המשפט הנ"ל, שמפנה במפורש לעקרונות ערכיים אלה.

חברנו הוא בעל תפיסות ברורות ומגובשות באשר לתפקידו של בית המשפט במדינה וזכברה, וחכמתו כביטוייה בכתיבתו, העשירה את מחשבתנו ויצרה תשתית רחבה, המייצבת את בית המשפט כמוסד ומסייעת ליכולתנו לראות דברים בראיה פנורמית, מקיפה ורחבה.

לטעמי, בניינו הרוחני של בית-המשפט העליון מן הראוי שיישען על מגוון דעות, המתמודדות ביניהן, מזינות זו את זו מעשירות זו את זו, ויוצרות אותו תהליך של זיכוך והסרת סיגים, המוליד פסיקה מאוזנת ומבוססת היטב. תהליך השיפוט כרוך בהתמודדות עם רבדים של עובדות וחוק שאינם משתלבים, כביכול בהינף יד, לתוצאה הממוזגת בתוכה את האופטימום מבחינת האיזון וההבאה בחשבון של כל נקודות הראות. כל וזיכות מעשיר את המחשבה ומרחיב את היריעה וטמונה בו ברכה לרוב. ההכרעה אינה בהכרח מיוזג של כל הדעות, ויש דעות רוב ודעות מיעוט, אך כל הדעות נדרשות לצורך בהתמודדות עם הקושיות, הטענות והמענות המועלות מתוך זוויות הראיה השונות. מכאן כוחו ועוצמתו של הבניין העיוני עליו אנו נשענים.

חלילה לו לבית-המשפט העליון, מלהפוך למקום בתוכו נדם קול הרויכות העיוני וההתמודדות עם בעיות ונקודות ראות שונות. ברוח זו אמר גם השופט Oliver Wendell, זמן קצר אחרי שנתמנה לבית-המשפט העליון של ארה"ב:

We are quiet, but it is the quiet of a storm center.

אסירי תודה אנו, על כן, לחברנו על כי השכיל להעלות, בכשרון עיוני רב ובכושר ניסוח בולט – נקודות ראות שונות, אשר עימן צריך היה להתמודד, כדי לאמצן או כדי לגבש דעה שונה הניצבת איתן מול האתגר האינטלקטואלי רב-העוצמה שבדברו.

כתוצאה מכך, למדנו מחברנו רבות, והוא איפשר לנו לדלות ממקור חכמתו ודירבן אותנו ביתר שאת למחשבה יוצרת, שהיא בסיסו של השיפוט ותנאי לכוחו הערכי. היא גם יוצקת בנו כוח לעמוד, לעיתים בודדים, מול אתגרים קשים ממגוון של סוגים.

חברנו עסק בכל תחומי המשפט – הציבורי והפרטי – וידו רב לו בכל אחד מתחומים אלה, ואין לך תחום משפטי בו לא פסק ואמר דברו והינחה דרכים של רבים: בנושאי פרט וציבור, בדיני ממונות ובדיני נפשות, אמר דעתו – המנוסחת

למופת, בכושר רטורי רב, אשר לה האזנו בהערכה ותוך שמירת כבוד הדדי. תרומתו למשפט ולבית המשפט היתה, על כן, רבת פנים ורבת היקף, תרומה כבירה שתשאיר רישומה בפסיקתנו ובתפיסותינו לשנים רבות. השופט אלון הוא מופת לסובלנות ופתיחות, ולראיה של המשפט דרך האספקלריה של ימינו, בדרך של דמוקרטי-ליברלי נאמן למורשתנו הלאומית, אשר אותה הוא מטפח באהבה.

אנו מודים לו, על כי היה ויצר יחד עימנו. אני אישית מבקש להדגיש תודתי המיוחדת על השנים הרבות והטובות בהן פעלנו בצוותא, בהבנה רבה, תוך רעות וידידות מיוחדים, ותוך חיבה והערכה מרובים.

עם סיום דברי, אני מבקש, על כן, לשוב לפרקי אבות; כנאמר שם (ו, א):

רבי מאיר אומר, כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה. ולא עוד, אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו. נקרא רע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלכשתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק, חסיד, ישר, ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנו עצה ותושיה, בינה וגבורה, שנאמר "לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה". ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוה צנוע, וארך רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.

ואני מאחל לך שתוסיף ותקויים בך הברכה שנאמרה (ירמיהו, יז, ח):

והיה כעץ שתול על מים,
ועל יובל ישלח שרשיו,
ולא יראה כי יבוא חם,
והיה עלהו רענן,
ובשנת בצרת לא ידאג,
ולא ימיש מעשות פרי.
